

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՏԱՐԱԾՔԱՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ ՊՏՂԱԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱՃՅՈՒՂՈՒՄ

ՄԱՆԱՍՅԱՆ Վ.Գ.

Հայաստանի Հանրապետության ագրարային հատվածն ընդհանրապես և պտղաբուծությունը մասնավորապես ծանր ժամանակներ են ապրում: 2012-2016 թթ. պտղատու այգիների և հատապտղանոցների տարածությունները, համեմատած 1986-1990 թթ. հետ, կրճատվել են 22,2%-ով: Չնայած որ այդ ժամանակահատվածում պտղաբուծության մեջ բերքատվությունը ավելացել է 46,1%-ով, ենթաճյուղի համախառն արտադրանքի ցածր մակարդակի մեջ էական փոփոխություններ տեղի չունեցան: Առայժմ այդ մակարդակը գիտականորեն հիմնավորված չափաքանակների կամ բարձր զարգացած պտղաբուծությամբ երկրների փաստացի ցուցանիշների գծով կազմում է պահանջների մոտ 50-55%-ը:

Պտղատու այգիների և հատապտղանոցների միջին բերքատվությունը առևտրային կազմակերպություններում 8 անգամ ավելի ցածր է, քան բնակչության տնտեսություններում, որոնց մասնաբաժինը պտուղների և հատապտուղների ընդհանուր արտադրության մեջ 99,8% է: Առևտրային ցանցում ենթաճյուղի հայրենական արտադրանքը գերակշռում է, իսկ նրա մի մասը, հատկապես գյուղացիական տնտեսություններում, չի գտնում վաճառահանման շուկաներ. կենդանիներին են կերակրում, կամ էլ փչանում է:

Մենաշնորհային գների պայմաններում վերամշակող ձեռնարկությունները պտղաբուծական արտադրանքի մեծաքանակ գնումները կատարում են շատ ցածր գներով, որոնք նույնիսկ չեն հատուցում արտադրության ծախսերը: Դա պտղաբուծության զարգացմանը արգելք է դառնում և թույլ չի տալիս ամբողջությամբ օգտագործել պահածոյագործության արտադրական հզորությունները: Վերջին տարիներին դրանց օգտագործման մակարդակը կազմել է 60-65%, ընդ որում, վերամշակվող մթերքների զգալի մասը ներմուծվող ցածր որակի խտացրած հյութերից է պատրաստվում: Հայրենական պտղաբուծության զարգացման համար խիստ անհրա-

ժեշտ է պետական աջակցության կատարելագործման մեխանիզմների մշակումը:

Այնուամենայնիվ, պտղահատապտղային արտադրանքի ապրանքային արտադրություն իրականացնող մասնագիտացված ագրոհոլդինգային տիպի խոշոր տնտեսությունների հաջողությունները, պտղաբուծության գծով նոր գիտական մշակումները վկայում են այն մասին, որ առկա են ենթաճյուղի արդիականացման և ավելի կատարյալ տեխնոլոգիական հիմքի վրա տնտեսության վարման ժամանակակից համակարգեր կիրառելու հնարավորություններ: Այդ համակարգերի շրջանակներում կարևոր է ենթաճյուղի՝ տնտեսապես հիմնավորված աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանումը:

Տնտեսապես հիմնավորված տեղաբաշխումը, այսինքն՝ ենթաճյուղի հողային, նյութական, աշխատանքային և ֆինանսական ռեսուրսները առավել ռացիոնալ օգտագործելու նպատակներով հանրապետության տարածքում ընդհանրապես և նրա գյուղատնտեսական գոտիներում, մարզերում, տարածաշրջաններում և կոնկրետ տնտեսություններում մասնավորապես պտղահատապտղային արտադրանքի առանձին տեսակների արտադրության բաշխումը բարձր որակի պտղահատապտղային արտադրանքով ազգաբնակչության ապահովվածությունը բարելավելու կարևոր նախադրյալ է: Պտղաբուծության տեղաբաշխման հիմնական սկզբունքներն են՝

- արտադրության մոտեցումը վերամշակող ձեռնարկություններին և պատրաստի արտադրանքի սպառման շուկաներին, որը թույլ է տալիս կրճատել տրանսպորտային ծախսերը և պտղահատապտղային արտադրանքի կորուստները,

- ենթաճյուղի տեղաբաշխման դեպքում տարբեր մարզերում ու տարածաշրջաններում միավոր արտադրանքի հաշվով ծախսերի նվազագույնը ենթադրող ծախսերի գնահատականի անցկացումը և որոշ պտուղների ու հատապտուղների աճեցման համար առավել նպաստավոր ագրոկլիմայական պայմանների ընտրությունը,

- պտղաբուծության տեսակային և սորտային կառուցվածքի լավագույն հարաբերակցությունը, ընդ որում, այն գյուղատնտեսական գոտիներում, մարզերում ու տարածաշրջաններում, որտեղ ենթաճյուղի առաջին կամ երրորդ ոլորտները թույլ են զարգացած, անհրաժեշտ է խթանել լրա-

ցուցիչ արտադրական հզորությունների, առևտրային կազմակերպությունների և համապատասխան ենթակառուցվածքների ստեղծումը,

- պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության հաշվառումը. տվյալ մարզում կամ տարածաշրջանում պտղահատապտղային արտադրանքի ավելցուկը կարող է արդյունավետ կերպով իրացվել ուրիշ մարզերում կամ տարածաշրջաններում, որտեղ բարձր է պահանջարկը արտադրանքի այդ տեսակների նկատմամբ, պտուղների և հատապտուղների այնպիսի տեսակներով մարզի կամ տարածաշրջանի ինքնաբավությունը, որոնք թույլ են տալիս սեփական արտադրության հաշվին մեծ չափերով բավարարել նրանց պահանջարկը,

- պտղահատապտղային արտադրանքի գծով հանրապետության պարենային անվտանգության ապահովումը, ինչպես նաև ներմուծումը տեղական արտադրանքով փոխարինելը,

- ձևավորված արտադրատնտեսական կապերի պայմաններում առկա ռեսուրսները առավել արդյունավետ օգտագործելու և պտղահատապտղային արտադրանքի առանձին տեսակների նախնական վերամշակումը կազմակերպելու նպատակով ավանդական պտղաբուծության առավելագույն օգտագործումը:

Պտղաբուծությունը տեղաբաշխվում է մի շարք գործոնների փոխազդեցությամբ: Մասնավորապես, դրանց են դասվում՝

- ագրոկլիմայական պայմանները. հողի որակը, վեգետացիոն շրջանի տևողությունը, ակտիվ ջերմաստիճանների գումարը, տեղումների քանակը, ջրային ռեսուրսներով ապահովվածությունը, երաշտի ու ցրտի՝ վրա հասնելու հավանականությունը, հաճախակի և տևական կարկտահարությունը, ջրային և հողմնային էրոզիայի առկայությունը,

- հողային ռեսուրսներով ապահովվածությունը, այգիներ և հատապտղանոցներ հիմնելու համար պիտանի բազմամյա տնկարկների առկայությունը,

- որակավորման անհրաժեշտ մակարդակով աշխատանքային ռեսուրսների առկայությունը և աշխատողների աշխատանքային ունակություններն ու մասնագիտական հմտությունները,

- նյութատեխնիկական ռեսուրսներով ապահովվածությունը, որ հնարավորություն է ընձեռում որակական տեսակետից կատարելագործել դրանք,

- ցածր փոխադրելի ու արագ փչացող արտադրանքի կորուստների և տրանսպորտային ծախքերի կրճատումը թույլ տվող ճանապարհատրանսպորտային ցանցի և լոգիստական ծառայությունների առկայությունը,
- ժամանակակից բարձր արտադրողական տեխնիկայի, նորարարական տեխնոլոգիաների և կենսատեխնոլոգիաների առկայությունը,
- կոնկրետ մարզում կամ տարածաշրջանում պտղաբուծության արտադրանքի առանձին տեսակների արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը:

Պտղաբուծության մեջ, ամբողջությամբ վերցրած, ռացիոնալ տեղաբաշխման և աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման տնտեսական արդյունավետությունը որոշվում է ցուցանիշների համակարգով, որն ընդգրկում է միավոր արտադրանքի ինքնարժեքը, 1 հա պտղատու հասակի տնկարկների հաշվով շահույթը, արտադրանքի առանձին տեսակների շահութաբերության մակարդակը, պտղատու այգիների ու հատապտղանոցների բերքատվությունը: Պտուղների և հատապտուղների արտադրության տեղաբաշխման արդյունավետությունը ձեռք է բերվում վերևում նշված բոլոր սկզբունքների և գործոնների առավելագույն հաշվառման միջոցով, մարզում և տարածաշրջանում պտղահատապտղային արտադրություն վարելու համակարգերի նպատակահարմարությունը խոչընդոտող հիմնախնդիրների բացահայտմամբ, հետագայում դրանց լուծմամբ:

Պտղաբուծությունը ՀՀ-ում ամենուրեք զարգացել է, սակայն նրա ռացիոնալ տեղաբաշխումը և գոտիական մասնագիտացումը միշտ չէ, որ համապատասխանել են նպատակահարմարության և աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման խնդիրներին:

Պտղատու այգիների ու հատապտղանոցների տարածությունների և համախառն բերքի գերակշիռ մասը կենտրոնացված է ապրանքային պտղաբուծության հիմնական գյուղատնտեսական գոտիներում, որտեղ ագրոկլիմայական և սոցիալ-տնտեսական պայմանները առավել բարենպաստ են դրանց համար: Պտղատու այգիների և հատապտղանոցների ընդհանուր տարածությունների 68,2%-ը տեղաբաշխված է հանրապետության չորս մարզերում. Արմավիրում՝ 21,3%, Արարատում՝ 19,9%, Արագածոտնում՝ 16,2%, Կոտայքում՝ 10,7%: Այդ մարզերում է աճեցվում պտուղների և հատապտուղների համախառն բերքի 78,2%-ը. Արարատում՝ 30,8%, Արմավիրում՝ 23,1%, Արագածոտնում՝ 24,7%, Կոտայքում՝ 4,8% (տե՛ս աղ. 1):

**ՀՀ-ի մարզերում պտղաբուծության տեղաբաշխումը՝ 2016 թ.
ցուցանիշներով¹**

Երևանը և ՀՀ մարզերը	Պտղատու այգիների և հատապտղա- նոցների տարածույթ- յունները՝ հա-ով	Որից՝ պտղատու հասակի՝ հա-ով	Պտղի և հատա- պտղի համախառն բերքը՝ հազ. տ-ով	Բերքատվու- թյունը՝ ց/հա-ով	Պտղի և հատապտղի արտադրու- թյունը՝ բնակչության մեկ շնչի հաշվով, կգ-ով
Հայաստանի Հանրապետություն	40510	36620	242,6	66,1	81,0
Երևան	1328	1328	4,0	30,1	3,71
Արագածոտն	6582	5859	47,5	81,2	370,0
Արարատ	8073	7146	74,7	103,6	288,9
Արմավիր	8652	7505	56,0	74,7	210,8
Գեղարքունիք	1403	1364	11,2	82,5	48,8
Լոռի	2293	2073	1,6	7,6	7,14
Կոտայք	4325	3919	11,7	29,8	46,2
Շիրակ	534	527	8,1	152,9	33,8
Սյունիք	2601	2516	12,1	48,1	87,2
Վայոց ձոր	2139	1946	5,0	25,6	98,9
Տավուշ	2580	2437	10,6	43,7	85,5

Պտղատու այգիների ու հատապտղանոցների ամենամեծ տարածու-
թյունները և հիմնական համախառն բերքը կենտրոնացված են Արմավիրի
և Արարատի մարզերում: Սակայն այդ մարզերի առանձին տարածաշրջան-
ների ագրոկլիմայական և սոցիալ-տնտեսական պայմանները զգալիորեն
տարբերվում են, հետևաբար, այդ մարզերի մեջ մտնող ոչ բոլոր տարա-
ծաշրջաններում է հնարավոր պտղաբուծության համակողմանի զարգա-
ցումը: Այսպես, օրինակ, Արմավիրի մարզում առավել հաջողությամբ այն
իրականացվում է Արմավիրի և Էջմիածնի տարածաշրջաններում, իսկ
ավելի քիչ չափերով՝ Բաղրամյանի տարածաշրջանում:

¹ Տե՛ս Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքային տարածությունները, բազ-
մամյա տնկարկների տարածությունները, համախառն բերքը և բերքատվությունը 2016
թվականին, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն (Վիճակագրական տեղեկա-
գիր, Ե., 2017, էջ 67-71), ՀՀ-ի մշտական բնակչության թվաքանակը 2017 թ. հունվարի
1-ի դրությամբ (նույն տեղում, էջ 3-6):

Մարզերում պտղատու այգիների և հատապտղանոցների միջին բերքատվությունը կտրուկ կերպով տատանվում է. Լոռիում՝ 1 հա-ից 7,6 տ, Շիրակի և Արարատի մարզերում՝ համապատասխանաբար մինչև 152,9 տ և 108,6 տ: Շիրակի և Արարատի մարզերում պտղատու այգիների և հատապտղանոցների ավելի բարձր բերքատվությունը բացատրվում է ենթաճյուղի ինտենսիվացման մակարդակով, պտուղների առանձին տեսակների ապրանքային արտադրության խոշորամասշտաբ գոտիների ձևավորմամբ, դրա համակենտրոնացմամբ, պտղի ու հատապտղի տեսակային կազմի ընտրությամբ և այլն:

«Վ» մարզերում պտղի և հատապտղի արտադրությունը բնակչության մեկ շնչի հաշվով նույնպես կտրուկ տատանվում է. 2016 թ. Լոռու մարզում այն կազմել է 7,14 կգ, իսկ Արագածոտնի մարզում՝ 370 կգ: Արագածոտնի, Արարատի, Արմավիրի և Վայոց Ձորի մարզերում պտուղների և հատապտուղների սպառումը բնակչության մեկ շնչի հաշվով համապատասխանել է տարեկան սպառման հանձնարարելի չափաքանակին՝ 76 կգ:

Պտղահատապտղային արտադրանքով մարզերի ինքնաբավության մակարդակը, որը հաշվարկվում է որպես մարզի տարածքում արտադրանքի հարաբերություն դրա ներքին սպառմանը և արտահայտվում է տոկոսներով, տատանվել է. Լոռու մարզում՝ 53,4%, Արագածոտնի մարզում՝ մինչև 102,2%: Պտուղներով և հատապտուղներով մարզերի ապահովվածության մակարդակը (սպառման հարաբերությունը սնման ռացիոնալ չափաքանակին) փոփոխվում է. Լոռու մարզում՝ 16,5 կգ, մինչև 165,8 կգ, Արագածոտնի մարզում²: Պտուղներով և հատապտուղներով որոշ մարզերի (Սյունիք, Տավուշ և Կոտայք) բնակչությանն ապահովելու խնդիրը կարելի է լուծել հիմնականում ենթաճյուղի խոշորամասշտաբ մասնագիտացված գոտիների ձևավորման, իսկ մյուսներինը՝ միայն ներմուծվող արտադրանքի հաշվին:

Պտղատու այգիների և հատապտղանոցների տեղաբաշխման կառուցվածքում ակնառու են հետևյալ տարբերությունները՝ Շիրակի, Լոռի Փամբակի, Կենտրոնական և Սևանի ավազանի գյուղատնտեսական գոտիների մի շարք մարզերի բազմամյա տնկարկների կառուցվածքում գերակշռում են հնդավորները. Գեղարքունիքում՝ 90,8%, Շիրակում՝ 70,0%,

² Հաշվարկները կատարել ենք «Վ» մարզերի Գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնների տվյալների խմբավորված վերլուծության հիման վրա:

180 Աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման առանձնահատկությունները

Կոտայքում՝ 62,9%, Լոռիում՝ 58,5%: Հյուսիսարևելյան, Արարատյան դաշտի, Նախալեռնային որոշ տարածաշրջանների և Վայքի գյուղատնտեսական գոտիների մարզերում գերակշռում են կորիզավորները: Արմավիրում՝ 88,2%, Արարատում՝ 79,6%, Տավուշում՝ 40,5%, Վայոց Ձորում՝ 40,2%:

Ընկուզապտուղների առավել մեծ մասնաբաժին ունեն Արագածոտնի (20,5%), Վայոց Ձորի (19,9%), Սյունիքի (16,2%), Կոտայքի (12,2%) մարզերը: Բոլոր հատապտուղների գծով մեծ մասնաբաժին ունեն Արագածոտնը՝ 53,4%, Սյունիքը՝ 9,1%, Արմավիրը՝ 7,8%, Լոռին՝ 6,2%:

Շատ ավելի սահմանափակ տարածում ունի մերձարևադարձային պտուղների խումբը: Սյունիքում՝ 46,1%, Տավուշում՝ 35,9%:

ՀՀ-ի տարածքում պտղաբուծության ռացիոնալ տեղաբաշխումը նպաստում է արտադրության ծավալների ավելացմանը և դրա տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանը: Պտղահատապտղային արտադրանքը նպատակահարմար է համակենտրոնացնել ենթաճյուղի ապրանքային արտադրության խոշորամասշտաբ մասնագիտացված գոտիներում: Արարատյան դաշտ, Նախալեռնային, Հյուսիսարևելյան և Զանգեզուր: Այստեղ նորարարական տեխնոլոգիաների հիման վրա պտղաբուծության զարգացման համար բարենպաստ են ինչպես ագրոկլիմայական, այնպես էլ սոցիալ-տնտեսական պայմանները:

Ռիսկային պտղաբուծության գյուղատնտեսական գոտիներում (Արարատյան դաշտի, Նախալեռնայինի, Կենտրոնականի, Վայքի, Զանգեզուրի որոշ ենթագոտիներում), որտեղ կանոնավոր կերպով ջերմաստիճանների կտրուկ տատանումներ, ձնհալք, գարնանային ժամանակահատվածում ծառերի արևային այրվածք, երաշտ, կարկտահարություն են դիտվում, մեր կարծիքով, գերակշռություն են ունենալու ավանդական պտղատու այգիները և հատապտղանոցները: Այդ գյուղատնտեսական գոտիներում միշտ չէ, որ կապիտալ ներդրումները փոխհատուցվում են ինտենսիվ այգիներ ու հատապտղանոցներ հիմնելու և աճեցնելու գործում: Այդ պատճառով, ավանդական պտղատու այգիներ ու հատապտղանոցներ հիմնելուց և աճեցնելուց հրաժարվելը հոգուտ ինտենսիվների ՀՀ շատ գյուղատնտեսական գոտիներում տնտեսապես արդարացված չէ:

ՀՀ Զանգեզուրի և Հյուսիսարևելյան գյուղատնտեսական գոտիների ցածրադիր գետահովտային տեղամասերում ու հարավային կողմնադրության լեռնալանջերին և Արարատյան դաշտի որոշ հատվածներում գե-

րակշռելու են ինտենսիվ պտղատու այգիները և հատապտղանոցները, որովհետև այնտեղ առավել բարենպաստ են դրանց աճեցման պայմանները: Այդ գյուղատնտեսական գոտիներում հաջողությամբ են իրականացնում տեղական լանդշաֆտային ուղղաձիգ գոտիների ագրոկլիմայական պայմաններին հարմարեցված ինտենսիվ պտղատու այգիներ և հատապտղանոցներ հիմնելու նոր կամ կատարելագործված տեխնոլոգիական գործընթացները:

Պղտաբուծության արդյունավետ զարգացման համար անհրաժեշտ պայման է պտուղների առանձին տեսակների ապրանքային արտադրության խոշորամասշտաբ մասնագիտացված գոտիների ձևավորումը: Արտադրության մասնագիտացումը՝ որպես աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման ձև, դրսևորվում է առավելապես արտադրանքի որոշ տեսակների արտադրության, իսկ երբեմն նաև պատրաստի արտադրանքի թողարկման մեջ՝ առանձին տեխնոլոգիական փուլերին տրվող նախապատվության միջոցով: Մասնագիտացումն ունի կարևոր սոցիալ-տնտեսական նշանակություն: *Առաջին*, նպաստում է նյութական և ֆինանսական ռեսուրսների կենտրոնացմանը մրցունակ արտադրանք թողարկելու համար, *երկրորդ*, բարենպաստ պայմաններ է ստեղծում կատարելագործված տեխնոլոգիաների արմատավորման, ենթաճյուղը զարգացման արդյունաբերական բնույթ ունեցող ուղի փոխադրելու համար, *երրորդ*, թույլ է տալիս կատարելագործել աշխատանքի կազմակերպման ձևերը և աշխատողների աշխատանքային հմտություններն ու մասնագիտական ունակությունները, *չորրորդ*, նպաստում է ենթաճյուղի տնտեսական արդյունավետության ու տնտեսավարման առանձին ձևերում արտադրության համակենտրոնացման մակարդակի բարձրացմանը:

Պղտաբուծության արտադրանքի մասնագիտացումը պայմանավորված է ենթաճյուղի առանձնահատկություններով՝ վերարտադրության տնտեսական և կենսաբանական օրենքների միահյուսումով, արտադրության սեզոնային և տարածքային բնույթով, պտղահատապտղային արտադրանքի ստացման սեղմ ժամկետներով, արագ փչացող արտադրանքի մեծ ծավալներով, դրա հավասարաչափ սպառումով և այլն: Այդ առանձնահատկությունները հիմնավոր ազդեցություն են թողնում մասնագիտացման ձևերի, տեմպերի և, ամբողջությամբ վերցրած, գործընթացի վրա:

Պտուղների առանձին տեսակների ապրանքային արտադրության մասնագիտացված գոտիները ձևավորվում են բազմաթիվ գործոնների ազդեցությամբ, որոնք նպաստում են դրա զարգացմանը կամ կասեցնում են այն: Մասնագիտացման խորացումը ենթադրում է տեխնիկայի, տեխնոլոգիաների և արտադրության կազմակերպում, կատարելագործում՝ նորաստեղծարար զարգացման նվաճումների արմատավորման հիման վրա, բարեկարգ ճանապարհատրանսպորտային պայմանների և լոգիստական ծառայությունների առկայություն: Միայն պտուղների ու հատապտուղների ապրանքային արտադրության խոշորամասշտաբ, մասնագիտացված գոտիների ձևավորման դեպքում կարելի է իրականացնել պտղաբուծության համալիր մեքենայացում, կիրառել արտադրանքի թողարկման և վերամշակման ինտենսիվ ու ռեսուրսախնայող տեխնոլոգիաներ և օգտագործել աշխատանքի կազմակերպման առաջավոր ձևեր ու տնտեսավարման ազգային ավանդույթներ: Շուկայական ձևավորված տնտեսավարման պայմաններում մասնագիտացման խորացումը կասեցվում է անհրաժեշտ տեխնիկական բազայի բացակայությամբ:

Պտուղների և հատապտուղների առանձին տեսակների ապրանքային արտադրության մասնագիտացման համար էական են գլխավոր կամ հիմնական ենթաճյուղեր ընտրելը և դրանց համար առավել զարգացման պայմաններ ստեղծելը: Մասնագիտացման խորացումը կարող է իրականացվել ապրանքային ենթաճյուղերի քանակը կրճատելու, ինտենսիվացման հիման վրա գլխավոր (հիմնական) ենթաճյուղի արտադրանքի ծավալներն ավելացնելու, գլխավոր (հիմնական) ենթաճյուղի ապրանքայնության մակարդակը բարձրացնելու հաշվին:

Պտղաբուծական տնտեսությունում պտուղների և հատապտուղների տարբեր տեսակների ռացիոնալ զուգակցումը և մասնագիտացման խորացումը իրագործվում են հետևյալ հիմնական սկզբունքներով՝

- առավելագույն շահույթ ստանալու համար աշխատանքի և միջոցների նվազագույն ծախսերի դեպքում շուկայական մրցունակ պտուղների ու հատապտուղների արտադրությամբ,
- ագրոկլիմայական և սոցիալ – տնտեսական պայմանների հաշվառմամբ,

- առավելապես պտուղների և հատապտուղների այն տեսակների արտադրության գծով մասնագիտացման խորացմամբ, որոնք տեխնոլոգիապես և կազմակերպչական առումով կապված են միմյանց հետ,

- գյուղատնտեսական հողատեսքերի, առաջին հերթին, բազմամյա տնկարկների ռացիոնալ օգտագործմամբ և բերրիության բարձրացմամբ,

- աշխատանքային ռեսուրսների, առաջին հերթին, աշխատողների աշխատանքային հմտությունների ու մասնագիտական ունակությունների և տեխնիկական միջոցների արդյունավետ կիրառմամբ,

- արտադրության սեզոնայնության մեղմացմամբ և տարվա ընթացքում դրամական միջոցների հավասարաչափ մուտքերով:

Ելնելով արտադրության նպատակներից, տնտեսությունների առանձնահատկություններից, բնատնտեսական պայմանների և գյուղատնտեսական հողատեսքերի շուկայական տեղադրության ու կառուցվածքի հաշվառումից՝ պտղաբուծական տնտեսությունում պտուղների ու հատապտուղների տեսական ու գիտականորեն հիմնավորված զուգակցումը կապվում է բուսաբուծության և անասնաբուծության տարբեր ենթաճյուղերի միջև լավագույն համամասնություններ ընտրելու հետ:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ առավել բարձր արդյունքներ ունեն տնտեսավարման այն ձևերը, որոնցում պտղաբուծության մասնաբաժինը ապրանքային գյուղատնտեսական արտադրանքի կառուցվածքում կազմում է 40- 75 %:

Գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացումից կախված՝ ստեղծվում են պտղաբուծական տնտեսությունների հետևյալ տարատեսակները՝ պտղաբուծական, հատապտղաբուծական և տնկարանային:

Պտղաբուծական տնտեսություններում պտուղները տնկարկների կառուցվածքում գրավում են 95%-ից ավելին, իսկ նրանց այգիները 40-ից մինչև 150 հա են և ավելի: Նրանցում զգալի զարգացում են ստացել պտուղների վերամշակումը և պահեստավորումը: Բայց պտուղների վերամշակման և պահեստավորման գծով ստորաբաժանումներ ունեցող յուրաքանչյուր տնտեսություն չէ, որ ագրոարդյունաբերական, ագրոհողիինգային և ագրոֆիրմային՝ տիպաբանորեն զարգացող մասնագիտացված ձեռնարկություն է: Տնտեսությունները վերջիններիս դասելու չափանիշ կարելի է համարել ապրանքային արտադրանքի կառուցվածքում վերամշակող ստորաբաժանումների և պտղապահեստների արտադրանքի մասնաբա-

ժինը, որն առնվազն 25% է: Այդ դեպքում վերամշակող ստորաբաժանումների և պտղապահեստների արտադրությունը մտնում է հիմնական ենթաճյուղերի կազմի մեջ՝ դրանց հետ միասին որոշելով տնտեսության տեղը աշխատանքի տարածքաճյուղային բաժանման համակարգում: Արդյունաբերական արտադրության ապրանքային արտադրանքի արժեքը հաշվարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև դրանց պահեստավորման դեպքում ստեղծվող արժեքը, որովհետև պահեստավորումը՝ որպես արտադրական գործընթաց, առանձնացվում է արդյունաբերական ճյուղի մեջ: Պահեստավորման մեջ զբաղված աշխատողների աշխատանքն արտադրողական է, որովհետև այն ստեղծում է նոր արժեք:

Հատապտղաբուծական տնտեսություններն ունեն պտղատու այգիների և հատապտղանոցների համեմատաբար ոչ մեծ տարածք (25-150 հա), բայց դրանց կառուցվածքում զգալի մասնաբաժին են կազմում հատապտղանոցները (25-35%):

Պտղաբուծության ենթաճյուղում մասնագիտացման խորացումը հանգեցրել է նրան, որ տնկարանաբուծությունը առանձնացվել է ինքնուրույն ենթաճյուղի մեջ: Առանձին տնտեսություններ մասնագիտանում են պտղատուների և հատապտուղների համար տնկանյութի արտադրության գծով: Այսպես, օրինակ, տնկարանային խոշորագույն տնտեսություններից մեկը՝ «Նորատունկ տնկարան» ՍՊԸ-ն, հիմնադրվել է Կոտայքի մարզի Առինջ համայնքում, որը ներառելով ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ համաշխարհային ընտրասերման միջոցով ստեղծված լավագույն պտղատեսակները՝ արտադրում է կորիզավոր ու հնդավոր 10 պտղատեսակ 63 սորտի տնկիներ և հատապտուղների բարձրորակ տնկանյութ³:

Համագործակցելով տարբեր երկրների պտղաբուծական կենտրոնների հետ՝ «Նորատունկը» ներկրում և մեր հանրապետությունում փորձարկում է պլանետային պտղաբուծության նոր սորտեր և պատվաստակալներ: Մասնավորապես, որպես առաջատար ծիրանենու ցածրաճ պատվաստակալների արտադրության ոլորտում՝ ՍՊԸ-ն ընտրության միջոցով կազմակերպել է ծիրանենու հայկական տեսակների պատվաստումը 3 տեսակի ցածրահասակ՝ պլանետային պատվաստակալների վրա, որոնք հարմարվողական-լանդշաֆտային առումով լավ են դրսևորվում լեռնային ռելիեֆի

³ Տե՛ս **Ավետիսյան Ս.**, Հայաստանի գյուղատնտեսությունը և ագրովերամշակումը, Ե., 2010, էջ 42:

պայմաններում: Եթե այդ բոլորին գումարենք նաև այն, որ ավանդական պտղաբուծության համեմատությամբ պալմետային պտղաբուծությունը ակնհայտ առավելություններ ունի (այս ծառերը 2-3 անգամ ավելի շատ բերք են տալիս, 1 հա-ի վրա կարելի է 1140 ծառ տնկել, և շատ աշխատանքներ հնարավոր է մեքենայացնել), ապա ավելի պարզ կդառնա պալմետային պտղատուների առավելությունը խոշոր պտղատուների համեմատությամբ:

Պտղաբուծության մեջ, մեր կարծիքով, լայն տարածում կարող է ստանալ հայկական ազնվամորու արտադրության գծով խոշորամասշտաբ, մասնագիտացված գոտիների ձևավորումը, որովհետև այդ հատապտղի աճեցումը հենվում է գրեթե բոլոր արտադրական գործընթացների համալիր մեքենայացման վրա և թույլ է տալիս կտրուկ բարձրացնել աշխատանքի արտադրողականությունը (հայկական ազնվամորու աճեցման նորարարական տեխնոլոգիան թույլ է տալիս 2-3 անգամ իջեցնել արտադրության աշխատատարությունը): Բացի դրանից, հայկական ազնվամորին՝ վաղապտղաբեր հատապտուղ է. երրորդ տարին արդեն մուտք է գործում պտղաբերության մեջ: Ապրանքային արտադրության խոշորամասշտաբ, մասնագիտացված գոտիներում հատապտղաբուծական տնտեսությունների լավագույն օրինակ են Ապարանի տարածաշրջանի Արայի, ինչպես նաև Սիսիանի տարածաշրջանի Աշտավան համայնքները՝ համային յուրահատուկ հատկանիշներ ունեցող և էկոլոգիապես մաքուր ազնվամորու արտադրության գծով:

Հայկական ազնվամորու ապրանքային արտադրության խոշորամասշտաբ, մասնագիտացված գոտիների ձևավորման կազմակերպման նորարարական նախագիծը հետևյալն է:

1. Ինտենսիվ հատապտղանոցներ: Տնկադաշտ անհրաժեշտ է հիմնել մեքենայացված աճեցման համար պիտանի և հատապտուղների բերքահավաքի ժամանակահատվածը 3-4 շաբաթով երկարաձգելը թույլ տվող սորտերով:

2. Տնկարան ազնվամորու տնկիների արտադրության համար: Տնկարանաբուծությունը խոշորամասնագիտացված տնտեսություններում կարող է լրացուցիչ ենթաճյուղ լինել, որը տեխնոլոգիապես զուգակցվում է հիմնականի հետ: Բազմացման համար կարելի է օգտագործել տնկելուց հետո առաջին տարում հատապտուղների էտումից ստացված պատվաստաշիվերը: Մասնագիտացված տնտեսության ձևավորման առաջին փուլում տնկա-

րանը, երբ տնկարկը դեռևս պտղաբեր չէ, թույլ է տալիս ոչ միայն տնտեսությանը ապահովել սեփական տնկանյութով, այլև նրա իրացումից դրամական միջոցներ ստանալ ընդլայնված վերարտադրության համար:

3. Հողաբարելավման կառույցներ (ոռոգման ցանց): Հայկական ազնվամորու բարձր բերք ստանալու համար (մինչև 60-65 g/հա), Կենտրոնական և Զանգեզուրի գյուղատնտեսական գոտիներում անհրաժեշտ է ոռոգում: Սակայն որոշ տնտեսությունների աշխատանքի փորձը ցույց է տալիս, որ տնկարկներ հիմնելու համար հողամասի ճիշտ ընտրությունը թույլ է տալիս նաև առանց ոռոգման կանոնավոր կերպով ստանալ մինչև 40 g/հա բերք:

4. Արտադրական կառույցները (տեխնիկայի և արտադրանքի պահպանման համար շենքերը վերամշակող ստորաբաժանումները և այլն):

Նախագծում հիմնավորված է հայկական ազնվամորու աճեցումը ամբողջությամբ մեքենայացման ենթարկելու թույլ տվող տնկարկների տեսակային կազմը և տեխնիկայի անհրաժեշտ հավաքակազմը:

Այսպիսով, աշխատանքի ռացիոնալ տարածքաճյուղային բաժանումը, պտղահատապտղային արտադրանքի մասնագիտացված գոտիների ձևավորումը՝ պտղաբուծության տնտեսապես արդյունավետ զարգացման կարևոր պայման են, այդուամենայնիվ, էական է ենթաճյուղի պետական աջակցության հիմնախնդիրը, որի մակարդակը մնում է շատ ցածր և չի համապատասխանում արդիականացման ու նորարարական տեխնոլոգիաների զարգացման խնդիրներին:

ОСОБЕННОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНО – ОТРАСЛЕВОГО РАЗДЕЛЕНИЯ ТРУДА В ПОДОТРАСЛИ ПЛОДОВОДСТВА РА

МАНАСЯН В.Г.

Резюме

В современных условиях рыночного хозяйства актуальность повышения экономической эффективности плодоводства тесно связана с его территориально-отраслевым разделением труда в РА и производством плодо-

во-ягодной продукции в специализированных поясах с оптимальным уровнем концентрации и специализации производства. Важно отметить, что в процессе территориально-отраслевого разделения труда подотрасли широкое распространение получила внутриотраслевая специализация, которая зависит от целевого назначения продукции. В хозяйствах, продукция которых предназначена для вывоза в отдаленные города и промышленные центры, как правило, преобладают семечковые породы зимних сортов, отличающиеся хорошей транспортабельностью и пригодностью для длительного хранения. В хозяйствах пригородных поясов высокий удельный вес занимают ягодные, косточковые породы, летние и осенние сорта семечковых культур.

PECULIARITIES OF WORK DIVISION IN THE BRANCH OF HORTICULTURE IN RA

V. MANASYAN

Abstract

In modern conditions of market economy, the relevance of increasing the economic efficiency of fruit growing is closely related to its territorial and sectoral division of labor in the RA and the production of fruit and berry products in specialized belts with the optimal level of concentration and specialization of production and the production of fruit and berry products in specialized belts with an optimal level of concentration and production specialization. It is important to note that in the process of territorial and sectoral division of labor, the subsector is widely distributed intra-industry specialization, which depends on the intended use of products. In farms whose products are intended for export to remote cities and industrial centers, seeds of winter varieties, characterized by good transportability and suitability for long-term storage, predominate. In the farms of suburban belts, berry, stone fruit, summer and autumn varieties of pome crops have a high proportion.